

TŘI TEČKY V PROLUKÁCH BOHUMILA HRABALA

Milan Jankovič

„Mám klíč k banalitám kterým jedině já mohu dát metafyzický dopad,“ říká Vladimír Boudník o své grafice hned na začátku *Vita nuova*. Ten výrok jistě mohl být autentický a týkal se původně Boudníkovy tvorby. V textu trilogie (*Svatby v domě - Vita nuova - Proluky*, rukopisy z let 1982 až 1985) jej uvádí spisovatelova žena Eliška, fiktivní vyprávěčka vzpomínek na společný život s Bohumilem Hrabalem od prvních okamžiků seznámení v polovině padesátých let až do chvíle rozloučení s libeňským bytem na počátku let sedmdesátých. Všechno, o čem Eliška vypráví, je ovšem sebevypovědi Hrabalovou, nebo lépe, je to podivuhodná zrcadlová konstrukce, v níž autor představuje sám sebe, své životní a umělecké názory, ale v níž také hledá svůj pravý obraz v měnicím se pohledu toho druhého. Jsem jsa viděn, i když tomu, kdo mne pozoruje, propůjčuji právě já svůj zrak, své vzpomínky, své pochybnosti, svou otevřenost vůči světu. Tak nějak by se dala charakterizovat poloha vyprávěče. Trilogie nazývaná zkráceně *Svatby v domě* je vrcholným dílem Hrabalova ironického narcismu. V této perspektivě, ve které je tak nejistá hranice mezi vypovědí a sebevypovědí, platí Boudníkův výrok nepochybně také o Bohumilu Hrabalovi. Také on je fascinován všedností, která může mít metafyzický dopad. Celé Hrabalovo pábitelství je na této fascinaci založeno. Vnější projevy autorova zaměření se ovšem stále proměňují. Hrabal se nerad mechanicky opakuje. V opakování jde u něho vždy spíše o řadu variací; vždy v jiných manifestacích přichází ke slovu to základní. Jenom takto se nám spojí ve smysluplnou řadu projevy tak rozdílné jako *Perlička na dně - Taneční hodiny pro starší a pokročilé - Ostré sledované vlaky - Morytáty a legendy (máme-li jmenovat namátkou alespoň několik titulů ze šedesátých let) s „tekutými“*, gesticky rozmáhlými texty pozdějšími, v nichž převahy nad společným základem Hrabalova stylu. Pokusil jsem se jej globálně charakterizovat ve své předchozí studii, věnované Příliš hlucné samotě: proud vyprávění strhává do sebe jednotlivosti a přelévá se přes ně, vytváří

další dimenzi smyslu v tom pohybu samém. V gestaci vypravěče jsem shledal sílu, která přesahuje nostalgii vzpomínek, jimž je v Hrabalově tvorbě sedmdesátých let vyhrazeno tolik místa. (Viz M. Jankovič, *Tri variace Hrabalovy Příliš hluché samoty*, in: Xenia Miroslav Červenka, Praha 1982, strojopis.)

Ta gestace je v Hrabalově vyprávění v průběhu sedmdesátých let všudypřítomná. Její smysl je nesnadné přímo jmenovat; staci snad říci, že vytváří napětí mezi vitalitou a existencialitou (jak to označil sám autor v doslovu k *Městečku, kde se zastavil čas*) v textech tak odlišných, jako jsou *Postrizín*, *Obsluhoval jsem anglického krále*, *Příliš hluchá samota*, *Harlekýnovy milióny*, abych opět jmenoval alespoň ty nejdůležitější tituly.

Jak daleko od sebe je idyla *Postrizín* a třeskutost výjevů *Příliš hluché samoty*, jak odlišné je meditativní vyznění *Anglického krále* od extatického proudu vět v závěru *Harlekýnových miliónů!* A přece jde stále o totéž: o transcendentní zdanosti, o transcendenci, při níž musí být výchozí obyčejnost, všednost, ano i odpornost a hrůznost totálně přijaty. Styl, který si autor pro vyjádření svého postoje ke světu vytvořil, spojuje všechny ty rozdílné texty. Musíme však hned dodat: ani on nezůstává beze změny. Dochází neustále k posunům v hierarchii působících složek, i když kdesi v hloubce tušíme organickou jednotou osobnosti. Ta se v textech ze sedmdesátých let projevila nejzřetelněji v rytmickém členění rozlehleho větného proudu nespoutaného logickou syntaxí, pokračujícího její omezení živou bezprostředností vynořujících se představ, i v přirozenosti mluvniceho projevu.

Trilogii *Svatby* v domě si musíme do těchto souvislostí nejprve zařadit. Přitom si uvědomujeme, že poetika sedmdesátých let je pro naši trilogii pouze pozadím. Něco se opět událo v autorově postoji a v autorově stylu, nějaké přeskupební základních působících sil, které nemůžeme opomenout. Dovolím si vyjádřit nejprve svůj celkový dojem: jak mezi trilogii *Svatby* v domě a předchozími prózami, tak mezi jednotlivými částmi trilogie můžeme postřehnout stálý posun od komponovaného celku epizod k ještě bezprostřednější organizaci textu, která jako by se vzdávala cílevědomé kompozice; zdurazuje se nahodilost vynořování drobných významových celků, příhod, hovorů, rychle se střídajících

záběrů. Mluvíme o *útržkovitosti*, která snad nejnápadněji vystoupila v *Prolukách*.

Dříve než se budu této tendenci Hrabalova stylu věnovat podrobněji, chci upozornit na její odmítavé přijetí. Pro Karla Pecku jsou *Proluky*, a to právě pro vlastnost, která nás zaujala, dokladem Hrabalova uměleckého krachu: „Krátce poté, kdy v sedmdesátých letech učinil B. Hrabal pokání, aby mohl oficiálně publikovat, prohlásil: Polovinu budu dávat cisaři, polovinu Bohu... Když v nedávné době Hrabal napsal *Proluky*, knížku s pokusem o návrat k Bohu, jeho dar už nebyl přijat. Všecky dřívější slabiny vystoupily do popředí, vypadá to, jako kdyby přísluhou u císařského dvora pozapomněl psát. Místo dřívějších svízňých a vtipných striktně je zde toporný a uvadlý text pracně zdrátován dohromady z nepoddajných a dispartátních útržků, autor jako kdyby ztratil cit pro stavbu, slovo i vkus...“ (Original Peckovy kritiky mi není přístupný, cituji tedy úryvek z ní podle článku Karla Sýse *Vymknuta z kloubů*, *Kmen* z 26. května 1988.)

Názorně se nám představuje srážka dvojího vkusu: tradiční představy o kompozici celku – a riskantního tvůrčího výboje, který odhaluje nezajištěnost vytvářeného celku, improvizovanost, ano, nehotovost a snad i ledabylost těch letmých dotyků, jimiž nás však má přece jen zasáhnout život. Mohu potvrdit, že Hrabal sám se v rozhovoru s přáteli nejednou ujišťoval o tom, zda jeho trilogie „je ještě literaturou“. To je podstatná otázka. Ať na ni odpovíme jakkoliv, bude usměrňovat naše přijetí odpovídajícím způsobem: Hrabalův text znovu znejistuje hranici života a literatury a stává nás tam, kde jsme literaturu dosud nečekali. – Peckova kritika je nám dokladem, že jisté tvarové vlastnosti *Proluk* mají svou nepřehlédnutelnou semantiku.

Musím se přiznat, že při prvním, ba ani při druhém čtení *Proluk* jsem na tři tečky moc nemyslel. Zaujala mne, tak jako mnoho jiných čtenářů, především ta osvobozující, z tísne dějín uvolňující ironická a sebeironická poloha, v níž nám Eliška (Hrabal) vypráví se stejným zaujetím o kocourovi Etanovi jako o návštěvě Heinricha Bölla v Praze obsazené sovětskými tanky v srpnu 1968, o žlučnickových potížích nejnak než o starostech spisovatele v likvidaci. Ale co vlastně znamená to „nejnak“? Teprve když mne napadla tato otázka, začal jsem si důkladněji všimnout podoby textu. Ta z tíže dějín i z tíže banalit nadlehčující intence se přece nějak

musela do té podoby otisknout, musela v ni zanechat své stopy; stopy natolik čitelné a srozumitelné, že jsme jimi při vnímání textu orientováni, že se ocitáme v nějak předem připraveném prostoru, i když se v něm potom pohybuje každý podle svého a významujeme si autorův text vzhledem ke svému očekávání, ke své okamžité situaci a ovšem také vzhledem ke své celkové životní i čtenářské zkušenosti. A tak – abych si nějak vysvětlil ten všude mne provázející dojem uvolněnosti, lehkosti, s níž se zde dotýkáme věci – jsem postupně zaostřoval svou pozornost na projevy na prvním pohled zanechatelné. Vedle charakteristického, už z dřívějších čtenářských zážitků z Hrabala dobře známého plynutí dlouhých řetězců vět mi nemohla uniknout rozčleněnost textu do drobných kapitol a spolu s tím útržkovitost textu i v rámci těch kapitol samých; útržkovitost vyznačovaná velmi často *třemi tečkami*. (Kompoziční rozdrobenost textu vynikla v grafické úpravě knižního vydání v nakladatelství Sixty-Eight Publishers, Corp., Toronto 1986, vyznačením hvězdiček oddělujících jednotlivé části. Ve strojopisu jsou mezi nimi pouze větší mezery. K tomuto způsobu členění bude zřejmě třeba se vrátit, má-li být zachován charakteristický ráz neukončujícího zakončení naprosté většiny těch drobných kapitol. O tom však podrobněji v dalším výkladu.)

Tak se k otázce předchozí přidružila další: nepatří rovněž ty vnější projevy (určitý způsob interpunkce) k základním stylovým složkám, v jejichž dosahu se proměňují jednotlivé vzpomínky, drobné, často jen anekdotické příhody či hovory v unášející proud, ve vlastní nenahraditelnou hodnotu hrabalovských textů? Při povrchním pohledu se ovšem rozdrobenost a útržkovitost textu jeví jako síla rozrušující jeho plynulost, jako síla protichůdná. Ale co když ten jednotný a jednotící proud vyprávění, který má do sebe vtáhnout a který má překlenout všechno, se od jisté doby má i při své stylizaci podobat co nejvíce řeči v jejím přirozeném průběhu: jako dech rytmickým, ale také proměnlivém, někdy víc vzrušeném, někdy vážnocím, zastavujícím se, a vzápětí překotněm a přeskakujícím netrpělivě ke svému cíli! Sázím na tuto možnost, kterou mi zatím potvrzuje jenom můj čtenářský dojem. Pokusím se jej podepřít následujícím porovnaním, soustředěným na některé zvláštnosti Hrabalovy interpunkce. UVědomuji si, že jsem zvolil hledisko dětí

a omezené. Ale nějak se začít musí. Snad se i touto cestou dostaneme na výhled, k otázkám podstatnějším.

Četnost a rozmanitost využití interpunkčního znaménka tří teček (dále jen 3t) je v Prolukách dána už tím, že zde (a ovšem i v jiných Hrabalových textech, zvláště ve Vita nuova, kde se autor vzdává čárek a teček vůbec) 3t často nahrazují jiná rozdělovací znaménka: tečku, pomlčku, dvojtečku i uvozovky označující přímou řeč, ať už vypravěče nebo jiné osoby, jejíž promluva je do řeči vypravěče zapojena.

Vedle toho se ovšem 3t objevují také ve vlastní funkci, jako znaménko naznačující řeč vzrušenou či přerývanou, nedokonalou nebo přerušovanou myšlenku, zámlku, citové nebo jinak významově neurčité vyznívání, neuplnost nebo vypuštění nějaké části promluvy. Spolu s těmito obecnými funkčními možnostmi používá 3t, respektive v jejich tvůrčím posunu se v Prolukách uplatňují také polohy zvýznamnění 3t, pro jejichž výklad nám už obecná pravidla nepostačí.

Nejprve se věnujeme případům, kdy 3t zastupují jiná rozdělovací znaménka. Několik dokladů za všechny ostatní snad postačí.

3t namísto čárky: a naslouchali, jak krásně a s citem pan Vaníša zpívá... zatímco rakev se zvolna zasouvala za roztaženou stěnu (str. 18)

3t namísto tečky: chodila jsem po promáčených koberecích tak dlouho až jsem se uklidnila... Sbalila jsem do kufru svoje věci (str. 163)

3t namísto pomlčky: a taky fotrika odsunuli a on tam v Německu umřel... groteska co? (str. 239)

3t namísto dvojtečky: prostěradlo, na kterém byl namalován nápis... Ať žije Bohumil Hrabal, slavný škrabal (str. 265) (Označení stran uvádím podle strojopisu formátu A 5 z roku 1986 PROLUKY)

Ty doklady jsou nesporné, a sporné zároveň. Tak jako v mnoha dalších případech označení 3t nejenom nahrazuje, ale i posouvá nahrazované interpunkční znaménko do pole své vlastní výkonnosti. Co jí však vlastně přísluší v rámci Hrabalova stylu, není zatím dost jasné. Jako nesporná se ukazuje tendence unifikující, strážící rozlišení. Jako by ve všech těch jednotlivých, významově přece jen odlišných

situacích měla převládnout jediná gestace, jeden převládající způsob členění textu.

Podobně se nahrazuje znaménkem 3t užívání uvozovek pro označení přímé řeči. Také v těchto případech se sířra nebo zmírňuje odlišeni přímých řečí od ostatního textu. Často vykonává v Hrabalových textech z posledního období tutéž funkci čárka, která nahrazuje vypuštěné uvozovky. Mezi obojím způsobem označení autor v Prolukách nejprve kolísá, častěji však dává přednost znaménku 3t:

a povídám... Tak hele, tamněkde leží můj klenot (str. 3)
ale já povídám, já vím, na cestě (str. 4)
a dodal... to víte, saabem teď budeme jezdit my...
tak povídám... sbohem, sbohem, buďte tady sbohem
(str. 171)

V prózách ze sedmdesátých let se vyskytují různé způsoby označení přímých řečí: v Postřizínách jsou to pomlčky, v povídce Družička uvozovky, v Anglickém králi převažují nad sporadickými uvozovkami čárky, výjimečně se v tomto postavení objevují 3t, které jsou zde i jinak četné. V Městečku, kde se zastavil čas vládnou uvozovky, v Nežném barbarovi dvojtečka. Dvojtečka uvádí přímou řeč několikrát ještě v Příliš hloučné samotě, je však vytlačena znaménkem 3t. Tento způsob uvádění přímé řeči je potom ve viditelné převaze jak v Harlekýnových miliónech, tak v trilogii z počátku osmdesátých let.

Vnucuje se otázka, proč dává autor nakonec v uvádění přímých řečí přednost znaménku 3t před čárkou, která, jak to nejlépe dokládá text Obsluhoval jsem anglického krále, začleňuje přímé řeči do okolního textu bezprostředněji, bez vyznačené pauzy, a měla by tedy lépe vyhovovat stylu zdůrazňujícímu plynulý spád vyprávění. S odpovědí musíme počkat, až se nám v plnějším světle ukáže ráz a možný smysl té neobvyklé četnosti znaménka 3t v Prolukách.

Obrátíme se teď k využívání znaménka 3t v jeho vlastní funkci. Když listuji výpisky, ve kterých jsem si nad Prolukami zaznamenával nejrůznější případy použití znaménka 3t, hromadí se na jedné straně doklady, u nichž je motivace volby tohoto označení jasná (vyplývá z potřeby tematu, ze situace promluvy atp.), na druhé straně přibývají doklady jakéhosi nadbytečného, zjevně nemotivovaného a lokální

významovou platnosti neomezeného užívání znaménka 3t. To rozdělení je pomocné a brzy se ukáže jako nevyhovující. Nakonec budeme stát před úkolem pochopit a pojmenovat výsledný smysl obojího způsobu užívání 3t v Prolukách.

Příklad výrazně motivovaného použití znaménka 3t (k vyjádření dramatické situace a vzrušeného hovoru):

a všude stály gaziky se sovětskými vojáky... Heinrich Böll se na ně díval jako na zjevení... Mein lieber Bohumil... jen se podívejte, jaký mají ruce! a jaký mají tváře, a jak mají zabláčený holínky... jako by přišli z fronty!... (str. 154)
Heinrich Böll položil ruku na rukáv mého muže a tiše mu říkal... Mein lieber Bohumil... já jsem byl šest let ve válce... já jsem ve druhé linii dobyl nejen Paříž... ale potom jsem byl na Východě... došel jsem jako voják až na Krym... a potom zase zvolna nazpátek... byl jsem zajatej u Kolína... A můj muž se zeptal... Nad Labem? Nein, řekl Heinrich... am Rhein... já jsem od Kolína - Köln am Rhein... (str. 155)

Jiný příklad motivovaného využití 3t (vyjadřuje charakteristickou útržkovitost vybavované vzpomínky):

ale permit dostal jen tatínek a maminka... a já a Heini, protože jsme měli české školy, museli jsme zůstat v zrcadle a doma... do tohohle zrcadla jsem se dívala a latínek odcházel na nádraží, viděla jsem jeho vzdalující se záda... a pak už jsme stáli na nádraží... a pak vlak... a pak jsme plakali, a když jsem se vrátila, tak už jsme navždycky zůstali s Heinim v zrcadle sami... (str. 67)

U této ukázky a stejně tak u mnoha dalších, které zde neuvádím, si uvědomujeme dvojnáznost použitého způsobu podání: jednak je jeho útržkovitost vhodná v daném kontextu, jednak charakterizuje styl vyprávěčky.

Zvolený styl vlastně dominuje, přesahuje neustále místní motivaci. Nezávislavá pouhým prostředkem evokace, ale působuje si jí. Zcela učtý ráz vyprávění (jeho útržkovitost, náznakovost, přerývaný proud) se prosazuje v podání události nebo výjevu jako rozhodující hodnota:

tetička Pišinka, ta, která se uměla nosit jako pařížský dort, nechala si ušít nové nylonové plesové šatečky s volánky... a na Střední večer, když se rozběhla v předstíraném údivu k vanočnímu stroměčku, tak jak se míhla kolem krbu s hořícími poleny, ty šatečky na ní vzplály... ty pařížské nylonové

saty s volánky... shorel i vlající nylonový šál... a paruka... (str. 69)

Funkce naznačit více, než je přímo vysloveno, přísluší znaménku 3t obecně. Význam takového náznačku ex defini-tione neurčitěho se proměňuje podle kontextu, také však zpravidla pokračuje daný kontext svou otevřeností. V závěru Proluk říká vypravěčka:

V slizách jsem seběhla po schodech, ještě naposledy jsem si umazala rukávy od loupajících se stěn... (str. 284)

Významy slov „v slizách“ a „naposledy“ ve větě uzavírající kapitolu o loučení s libeňským bytem, s uplynulým životem, zabarvují zde to nevyslovené zcela určitou, nostalgickou náladou. Stejně dobře však můžeme tvrdit, že nostalgické zabarvení získané v daném kontextu smysl toho náznačku nevyčerpává, že je jím vyjadřována zároveň, a možná především neukončenost zakončení sama. Zdá se, že tento skladbný význam zakončování vět, odstavců a celých kapitol pomocí znaménka 3t v Prolukách naprosto převažuje. Bez nesnáží jej rozpoznáme i tam, kde nedoslovující náznak přijímá výrazné motivované vyznění.

Příklad citového vyznění náznačku (vyjadřovaného s pomocí znaménka 3t):

Etan nás pojal, Etan nás dával dohromady, když už jsme oba mysleli, že se nemáme rádi, že se už nikdy rádi mít nebudeme a nemůžeme... tak nás vždycky nad miskou a mlékem, když se na nás podíval, když přestal lábat, vždycky nás donutil, abychom se ducli hlavami a v pokleku jeden druhého políbili... (str. 144)

Povšimněme si dobře: 3t zde opět naznačují neukončující zakončení, střih, po němž začíná kapitola s jiným tématem - a přece díky tomuto označení přímo navazující.

Příklad komického vyznění náznačku (s pomocí 3t):

vzal ho za ramena a tak nějak ho políbil... Mein lieber Bohumil, Sie sind ein redlicher Mann... a můj muž byl tak dojat, že vzal to pivo pana Bölla a celé je vypil... (str. 279)

Vyprávění o setkání s Heinrichem Böllem v humorné a lehce shazující poloze pokračuje - a znaménko 3t pomáhá mimo jiné toto pokračování ve zvolené poloze udržovat.

Hrabalovy náznačky neproměňují věcné významy v symboly, zastávají u věci, dávají pouze na srozuměnou, že u jednotlivých věcí nic nekonečí a že jejich souvislosti se nám otvírají nahodile a útržkovitě:

... tam u stěny byl talířek a misky kocoura Etana, který už nepřišel... (str. 142)

Ty 3t, tak časté nejenom na koncích významových celků, ale i mezi nimi, dokonce na začátcích kapitol, nám stále připomínají, že jednotlivosti, u nichž se zastavujeme, patří k celku, který nám uniká, k životu, který proudí dál, i když se zastavuje řeč. Přetřítá návaznost vyprávění modeluje v Prolukách důsledněji než v jiných Hrabalových textech tento vztah k bytí. Častý střih krátkých záberů (vyjadřovaný s pomocí 3t) k tomuto pohledu na svět patří.

Nejnápádnějším dokladem samostatného skladebného významu užívání znaménka 3t je jeho postavení na začátku kapitoly nebo na konci a na začátku kapitol po sobě následujících. Co jiného může znamenat než vytrženost z celku? Tento základní význam je v popředí, i když v daném případě přetřítá návaznost přihrává navíc nějakému místnímu zvýznamnění.

Přerývy v pokračujícím proudu vyprávění se mohou zvýznamňovat v celé škále odstínů. Mnohdy podporují 3t přímou návaznost mezi významovým kontextem ukončeným a začínajícím tímž označením (konec přechozí a začátek nové kapitoly):

tak to užtel všechno ve skutečnosti, tu smrt, která ho s velkým smíchem pozorovala dalekohledem...

... Ten čas se vydal sám do Brna-Židenic, aby navštívil hroby své babičky a děda (str. 74)

Jindy znaménko 3t upozorní na konfrontaci a kontrast mezi následujícími kontexty:

můj muž jásal, že to je ohromnej pohled na přítele zasypaného pomerančema... a ta hanba, v prvním patře se rozletělo okno a z něho se vyklonil lesní rada v uniformě (str. 46)

Takové konfrontace mohou být ovšem závažnější, mohou připravovat vystupňování i příkrý kontrast a významový zvrat. Segmentující funkce 3t má potom nečekané důsledky sémantické:

můj muž řekl, že to musela být mistrovská ranka, protože ze služebního revolveru, ze služební pistole trefit na první ránu kočku, to je vidět, že velitel je šampion, mistr, jednička ve střelbě... A když odešli, když se tři muži v kropaňatých uniformách zasunuli do lesa, můj muž našel tam na cestě

v lese, na cestě, která spojovala parcely zadními brankami, tam našel Mánicku a odpoledne ji pochoval... (str. 192)

Pozoruhodné jsou případy takového využití segmentující role známek 3t, které připomíná něco z veršové struktury. 3t, které se opakují na konci promluvních celků tak, že toto opakování je nápadné, navozují významovou konfrontaci toho, co se přirovnává na základě poziční ekvivalence:

zaplakala a vrátily jsme se do domu veselosti... Řekli mi, že tam na hřbitově už půl roku leží její jediný syn, který jel na motocyklu do Brna sjednat volejbalový zápas a napasoval se se svou nevěstou do tramvaje a zabil se... (str. 145)

Prerývy vyznačené znaménkem 3t zdůrazňují jistou samostatnost vydělené, na chvíli v plynoucím proudu zadržené představy:

pan Růžička pročistil odpadovou rouru, vytáhl cucky, pak čistil sifon... teatrálně, aby každý viděl tu jeho práci, pak zase obráceným postupem všechny součástky vrátil pod dřez, utáhl matky... roztočil kohout a voda hrčela do odpadových rour... (str. 99)

Podobně působí 3t ve větě osamostatněných, ale v řadu se skládajících jednotlivostí:

na každém byl emailový štítek... Zázvor... Pepř... Nové koření... a zvlášť šuplíček pro vanilku... (str. 76)

Zadrženi v proudu může napodobovat průběh živé řeči, jakési nadechnutí, zastavení, po němž se řeč opět rozběhne:

... A Pavlík pokračoval s úsměvem... A v Kladrubech jen jsem se rozhlídlul po pokoji, viděl jsem, že je to se mnou špatný, na postelích ti sami kriplové, jako jsem byl já... Sestřička mě poprosila, abych ji vzal kolem krku, až se nade mnou nakloní... A tak mě odnesla na voziček a řekla... že mě bude učít jezdit na vozičku... povidám tenkrát... A kdy mě budete učít chodit? Sklopila oči a řekla... Nejdřív vás budeme učít jezdit na vozičku... (str. 210)

Ve všech uvedených příkladech a zvláště v tom posledním jsme si mohli povšimnout, jak přirozené se v daném způsobu vyprávění slučují vlastnosti na první pohled protichůdné: útržkovitost a návaznost mluvního projevu. Hrabalova stylizace zdůrazňuje, zviditelňuje – zde opět s účinnou pomocí známek 3t – rozpor, který je charakteristický pro živou mluvu. Nejde přitom pouze o její vnější napodobení. Její skladebnost vyhovuje základním tendencím Hrabalova orálního stylu. Útržkovitost v něm vyjadřuje *bezprostřednost*

vyňování představ – a té na druhé straně odpovídá co nejprostší přiřazení segmentů, které se tak snadno spojují v proud. Obě tendence staví Bohumila Hrabala do těsné blízkosti neliterárních projevů.

Hrabala už dlouho přitahují naivistické texty. Rád se jich ujímá a zařazuje je v té či oné podobě ke svým pracím, pokud se nestanou přímo jejich součástí, jako například vyprávění pamětníků v Harlekýnových miliónech. Zvláštní kapitolou je vyprávění strýce Pepína. Jeho původní záznam (na magnetofonové pásku) se patrně ztratil. Ale i tak je z různé stylizace Pepinova projevu – například v Utrpení starého Werthera a v Tanečních hodinách pro starší a pokročilé – zřejmé, že naivistická kreaace je pro Hrabala vždy znovu pokusem, výzvou i k vlastní tvořivé hře. Příznějme si, že o ni stále málo víme.

Když jsem sledoval doklady pro útržkovitý záznam vyprávění označované znaménkem 3t, zastavil jsem se nad vzpomínkami nymburské rodačky Anny Jíchové. Jejich zkrácený přepis (pod názvem Život není žádná pohádka) zařadil Bohumil Hrabal do strojopisného souboru svých i cizích textů Životopis trochu jinak. V připojeném komentáři říká Hrabal o tomto textu: „A ja, když jsem tu knížku přečetl, tak jsem shledal, že způsob vidění městečka, ve kterém se zastavil rovněž i čas spisovatelky, je shodný s mojí poetikou... dokonce ve vidění detailů stojí autorka nade mnou... A tak nejdřív v duchu a potom i ve skutečnosti opsal jsem si tu knihu ve zkráceném vydání, udělal jsem si z ní svoje skriptu, svůj výtah...“

Je to pozoruhodná výpověď o vlastním vstupu do cizího textu. A ještě zajímavější je pohled na výsledný, Hrabalem zkrácený text. Hemží se znaménkem 3t, které by zde ovšem nemuselo prozrazovat nic víc než právě vypouštění, zkracování. Nic víc většinou nenaznačuje tato interpunkce v Hrabalově úpravě jiného textu, zatazeného do téhož strojopisného souboru, totiž v úpravě literárněhistorické studie Jaroslava Kládívy nazvané shodně s titulem celého souboru Životopis trochu jinak (1985). V přepisu vzpomínek Anny Jíchové se však útržkovitý záznam (vyznačený častým znaménkem 3t) pouhým záměrem zkracování vysvětlit nedá. Nečekaně se tímto záznamem obnažuje něco významnějšího, sám základ spontánní epické evokace: vybavování operních představ či detailů, které spoléhá spíše na intenzitu

jednotlivosti než na zpracování souvislosti. Prostě přiřazování jednotlivosti dominuje. Proluky, mezery a přeskoky v toku spontánního vyprávění nevadí, jako by ani nepřerušovaly souvislosti. V daném způsobu podání se zvýznamňuje i to, co je vynecháváno:

Třetího dne jsme se těšili na spatření haběšské vesnice. . . kuchaři vařili venku společně jídlo pro všechny. . . Haběšané byli hodně snědí, vysokých štíhlých postav. . . jejich ženy malé, silné a širokých boků. . . Na kotnicích se jim leskly náramky, krk byl ověšen šňurami korálů. . . Děti. . . beze studu napajely mateřským mlékem. . . Přišla řada věci výrobených slepci a trestanci. . . vůně jasmínu nás omamovala. (str. 111)

Nejenom v popisu, ale i ve vyprávění příběhů se uplatňuje též postup, Hrabalovým přepisem (s množstvím přerušujících 3t) zřejmě zdůrazněný:

Kolem plotu Brzorádovy zahrady voněl bez a jasmín, kvetly macešky a narcisy. . . V očích mladé pani byl smutek a žal. . . Odkvetly konvalinky a bez a za teplých letních nocí slavík teskně pěl. . . Jahodové plody volěly. . . Stesk mladou pani neopouštěl. . . Zlá nemoc hlodala v těle i na duchu jejího miláčka. . . Okna pokojíčku, v němž dodýchal pan učitel, byla široce otevřena. . . (str. 103)

V posledním příkladu je útržkovitost záznamu znázorněna i graficky:

Matčiny ruce jsem nikdy neviděla zahálet. . .

Byly jsme tři děti. . .

Já jsem měla v sobě pýchu, že jsem byla miláčkem tatínka. . .

Život jak cvakot hodin. . . (str. 65)

Ať už snesené doklady svědčí více o skladebném citění Bohumila Hrabala, nebo o vlastnostech spontánního epického projevu, potvrzují nám znovu z jiné strany, že četnost znaménka 3t v Prolukách není náhodná ani se nedá vysvětlit pouhou pohodlností autora, který stereotypně sahá po označení, jež si oblíbil. Ukázali jsme si, že má své hlubší zdůvodnění v tendencích Hrabalova stylu a v jeho přirozeném mluvnickém základu. Zbývá už jenom pokusit se o vysvětlení, proč v interpunkci členici spontánní proud vyprávění nevystačil autor s čárkou a od jisté doby (viditelně už v textu

Obsluhoval jsem anglického krále) užívá hojně též znaménka 3t.

V Prolukách se interpunkce 3t projevila zatím nejexpanzivněji. Nejde pouze o její četnost, v kompozičně oslabeném celku Proluk se přerušovaná návaznost označovaná znaménkem 3t jeví viditelně ne už jen jako pomocný prostředek, ale jako samostatné ve struktuře textu působící síla. (V těchto souvislostech se osvětluje i dílčí otázka položená kdesi na počátku našeho pozorování, proč znaménko 3t vytlačuje jiné způsoby uvádění přímé řeči. Jeho stylistický podíl stále vzrůstá.)

Na tomto místě si dovoluji ještě jedno odbočení. Ve studii o třech variantách Příliš hlučné samoty jsem podrobněji zkoumal podmičky aktualizace rytmického členění promluvy v Hrabalově prozaickém textu. Při té příležitosti jsem charakterizoval některé obecně platné rysy Hrabalova stylu týkající se rovněž interpunkce.

V Hrabalových textech je běžná tendence smazávat zřetelné hranice věcně odůvodnitelných výpovědních celků záměnou tečky čárkou. Vznikají tak větší promluvové celky s oslabenou logicko-syntaktickou hierarchizací. Věty nekončí tam, kde jsou pro to věcně i syntaktické důvody, promluvový proud pokračuje, ac vlastně začíná nový větný celek, nechává na pochybách, zda výpověď byla uzavřena.

Až potud nám pomáhá připomenutá charakteristika členění Hrabalova textu pochopit nejenom to nadměrné množství čárek v něm, ale i četnost znaménka 3t: *definiitivně neuzavírající zakončení* jednotlivých úseků promluvy, vět i větších větných a nadvětných celků je společným znakem obou způsobů Hrabalovy interpunkce. Používání čárek více vyhovuje nároku na plynulost, znaménko 3t odpovídá intencii ležce porušovat hladké plynutí. Pauza označená 3t je o poznání výraznější, než je tomu u čárek. Pokusme se však ještě o další rozlišení.

Čárka může (kromě syntaktických souvislostí) naznačovat též přirozené členění mluvního proudu podle potřeby nadechnutí. 3t přináší ještě něco navíc: označují segmentaci v řadě vynořujících se představ, tedy členění sjepté s proměnnými kontextu a s potřebami kompozice.

Nadvláda čárky ve spojení s paralelizací sobě podobných promluvových úseků, které se volně řadí v toku dlouho

nekončících vět, ohlašuje v Hrabalových prozaických textech přítomnosti rytmického principu. Míra rytmické organizace nemusí být ovšem v tom kterém textu stejná. V jejím základu je rozpor: na jedné straně je rytmická organizace projevem přirozené tendence mluvního projevu, na druhé straně může vyjadřovat vyhraněnou stylizační vůli autora. (Tak je tomu například v třetí verzi Příliš hluché samoty.)

Ani druhý způsob členění, přerwy spjaté se znamením 31, nelze vyloužit jednoznačně. Porušují nepochoybně hladké plynutí a monotónní rytmické vinění promluvy, vnášíjí do ní živější proměnlivost. Ani tyto přerwy nemají však rozrušit návaznost bezprostředně k sobě přiřazovaných částí promluvy, základní strukturu Hrabalova orálního projevu. Od tud už je jenom krok k rozpoznání vlastní rytmičnosti také toho druhého způsobu segmentace. Sám Hrabal se několi-krát vyjádřil o svém způsobu psaní jako o opakovaném nadechnutí a vydechnutí obrazů a představ: "... a zase nadechnu to moje vnitřní lepolelo a zase je psaním vydech- nu... tak téměř v rytmu plic a v rytmu kovářského dmycha- dla sám sebe jítím a rytmicky zklidňuji... " (B. Hrabal, Proč píšu, in: Životopis trochu jinak, str. 303)

Mezi polem stylizace a spontánnosti trvá napjatý vztah v obou způsobech členění, a ty se navíc dostávají do pro- měnlivých vzájemných vztahů. Jednotlivé texty jsou potom výsledkem měnicího se poměru působících sil. Hovorový proud Proluk je nepochoybně civilnější než litanický monolog Haňtův, i když oba texty jsou založeny na podobných styljových principech.

Rekl jsem v úvodu: něco se mění v textech z počátku osmdesátých let. Proud vyprávění v Prolukách není stejný jako v Anglickém kráji, v Příliš hluché samotě, v Harlekýno- vých miliónech. Je dokonce jiný v prvním, ve druhém a v posledním dílu trilogie z osmdesátých let. Pro závěr našeho dosavadního pozorování nám postací uvědomit si viditelné rozdíly mezi nimi. V porovnání s tradiční epizo- dicky stavěnými Svatbami v domě se Proluky jeví jako rozdrobenější, kompozici méně zajištěný celek. V porovnání s Víta nuova nemá vyprávění v Prolukách tu experimentující odvahu, která předpokládá v přijetí textu daleko větší účast vnímatele; autor si tady s členěním textu nedělá příliš starostí a redukuje interpunkci na minimum. Představují Proluky kompromis mezi obojím? Z jistého hlediska ano.

Návrat k bohatější, více rozlišující interpunkci jako by potvr- zoval krok nazpět. Kam nazpět? Ke čtenáři. V Prolukách nalezl Hrabal podle mého názoru ne kompromis, ale šťast- nou míru té chaotické proudnosti, jež ho jako umělce fascinuje.

Útržky vzpomínek, drobných příběhů a hovorů, jimiž prosvítají proluky nevyslovených zážitků a nenapsaných vět, vypovídají v posledním dílu trilogie přesvědčivě o unikavosti všeho jsoucího a o lidské touze dotknout se i té unikavosti samé. Nepochoybně i v tom spočívá „metafyzický dopad“ který dává Hrabal banalitám, o nichž zdánlivě bezstarostně vypráví.